

A napokban jelent meg a TINTA Könyvkiadónál a 466 oldalas Népies szólások, közmondások és életbölcsességek enciklopédiája. Ez alkalomból beszélgetett a két szerkesztővel, Balácsi József Attilával és Kiss Gáborral Halápy Ferenc.

Halápy Ferenc: Napjainkban világszerte zavargások vannak. Mintha erre rímelve az a régi közmondás, hogy aranyat hord a szamár, mégis bogáncsot eszik. Magyarozatként az Enciklopédiában ezt olvassuk: 'a szegény ember termel minden értéket, de a gazdagok világában neki mégiscsak a nyomor jut osztályrészül'.

Balácsi József Attila: A társadalmi problémák kezdettől fogva a népköltészeti alkotásokban – adomákban, mesékben, közmondásokban – és szépirodalmi művekben is tükröződnek. Az imént említett közmondásnak különféle állatokat tartalmazó, de eltérő metaforára épülő változatai Európa-szerte megtalálhatók. Németül például így mondják: der Esel vom Gebirge trägt den Wein und säuft Wasser, azaz 'a szamár bort hoz a hegyekből, és vizet iszik'. Ennek leggyakoribb magyar tájnyelvi megfelelője: bort hord a ló, mégis vizet iszik, de nálunk is ismeretes szegény fogja a madarat, de a gazdag eszi meg variánsa.

Kiss Gábor: Valóban így van. Az emberi természet roppant lassan változik. Bizonyítják ezt az ókori irodalmi alkotások: a görög, római, szanszkrit, kínai irodalmi művekben fölvetett örök kérdések ma is mind időszerűek.

H. F.: Olvasgatva az érdekes Enciklopédiát, a következő közmondásra bukkantam: nagy barátságnak nagy harag a vége.

B. J. A.: Az emberek közötti szövevényes viszonyok minden nyelvben számos közmondás és szólás témái. Közülük talán a barátság és a szeretet, szerelem a leggyakoribb. Az iménti

közmondás azt az igazságot fogalmazza meg, hogy a gyakori találkozások nemegyszer ártanak az emberi kapcsolatoknak. Másként egy népies közmondással kifejezve: nem jó a felettebb levő nagy barátság.

H. F.: A TINTA Könyvkiadó már számtalan közmondásgyűjteményt adott ki. Miért gondolták, hogy még egy elfér a piacon?

K. G.: Az eddig közkezen forgók gyűjtemények gerincét a ma is használatos nyelvi anyag adja. Ebbe az új gyűjteménybe viszont zömmel a már elfeledett vagy a kevésbé ismert bölcsességek kerültek bele. Nem hiszem, hogy olvasóink közül sokan hallották volna az alábbi három bölcsességet: akkor jó a kicsi alma, mikor nagy nincsen; nem vaknak való a tükör vagy magról hajt a cserfa is.

B. J. A.: A régi irodalmat többnyire csak az irodalomtudós és a nyelvész forgatja, ezért a nyelvből kikopott közmondások jelentése ugyanúgy feledésbe merül, mint a szavaké. Viszont ha ott áll a polcunkon egy régi proverbiumokat összegyűjtő válogatás, bármikor levehetjük, lapozgathatjuk. Így az olvasott közmondások egyike-másika életre kel, és észrevétlenül belopakodik a beszédünkbe.

H. F.: Miért kapta az új kiadvány az enciklopédia, és nem a szótár nevet?

B. J. A.: Egy-egy új kiadvány megjelenése előtt sokat törjük a fejünket a végső címen. Például ez évekig az Egy fa nem erdő munkacímen futott. Mégis, a nyomdába adás előtti pillanatban megváltoztattuk, mert úgy gondoljuk, hogy az új cím jobban tájékoztatja az érdeklődőket. Figyelemfölkeltő címet adni nem könnyű, hiszen a már megjelent kiadványok sokat lefoglalnak.

H. F.: Honnan gyűjtötték össze ennek az izgalmas olvasmánynak az anyagát?

K. G.: Fő forrásunk az összességében 5430 oldalas, ötkötetes Új magyar tájszótár (1979–2010) volt. Ezt átböngészve ebből emeltük ki az anyagot. Mondhatom napvilágra hoztuk, mert az öt kötetben csak hosszas keresgélés után bukkanunk rá egy-egy szólásra, közmondásra. Természetesen még más tájszótárakat is felhasználtunk.

B. J. A.: Az összegyűjtött anyag megrostálása mindig nehéz feladat, a szerkesztőnek sajog a szíve minden kihagyott adatért. Ebbe a válogatásba az ország egyes vidékein ismert közmondások kerültek be. Tehát nincs benne az ajándék lónak ne nézd a fogát, viszont megtalálható a népies ajándék malacnak ne nézd, hogy rövid a farka és ajándék marhának nem kell szarvát nézni változata. Ráadásul – lévén nyelvészeti-néprajzi kiadványokról szó – a tájszótárakban a szövegek fonetikus átírásban vannak lejegyezve, ami megnehezíti az átlagolvasónak a használatukat. Éppen ezért az Enciklopédiában mindent a mai helyesírási szabályok szerint írtunk, és az elavult vagy tájszavakat megmagyaráztuk.

H. F.: A TINTA Könyvkiadó majdnem mindegyik szótárának van alcíme, amely közli, hogy hány egység (szócikk vagy kifejezés) található az adott kézikönyvben. Az új Enciklopédiának miért nincs alcíme?

B. J. A.: Azért, mert a Népies szólások, közmondások és bölcsességek enciklopédiája főcímet önmagában is eléggé informatívnak találtuk. A fűlészövegből viszont kiderül, hogy 8250, szónál nagyobb nyelvi egységet – szakszóval frazémát – tartalmaz. Összehasonlításképpen: O. Nagy Gábor Magyar szólások és közmondások című kötete 17 966 számozott tételt ölel fel. Bárdosi Vilmosnak, ugyancsak a TINTA Könyvkiadónál megjelent Magyar szólások, közmondások értelmező szótára – fogalomköri mutatóval című kézikönyve 14 000 nyelvi egységet tartalmaz. Mindkét előbb említett szótár esetében az előforduló nyelvi egységek számába bele kell érteni a mindennapi, széles körben ismert frazémákat is.

H. F.: Az említett fűlészövegből tudjuk, hogy időjárás (más szóval paraszt) regulákat is tartalmaz ez az újdonság. Még nagyapámtól hallottam: vörös az ég alja, szeles idő lesz. Ilyesmiket takar

ez a kifejezés?

K. G.: Pontosan. Néhány a könyvünkben említettek közül: szól a nóta a békaberekben, azaz 'megváltozik az időjárás'; alul derül, bocskor merül 'ha az egyébként felhős égboltnak az alja kiderül, akkor még további eső várható'; az ördög elszabadult a láncáról jelentése pedig 'erős szél fúj'.

B. J. A.: Az időjárás regulák az időjárás (szél, csapadék, vihar, hideg, meleg, napsütés) és a mezőgazdasági munkák közötti összefüggéseket fogalmazzák meg tömör formában. Gyakorta tükrözik az időjárásnak az élővilágra gyakorolt hatását is: hírmondó fecske tavaszt énekel. Mivel az egyes népek földrajzi környezete, éghajlati viszonyai eltérőek, ugyanazok a jelenségek más-más időjárás-változáshoz kötődhetnek. Az európai nyelvekben használatos regulák zöme hasonló. A nagypapa által említett a legrégebbiek közül való, már az Újszövetségben is megtaláljuk: „Este azt mondjátok, jó idő lesz, mert vöröslik az ég. Hajnalban meg: Ma zivatar lesz, mert az ég felhős és vörös. Az ég színéből tudtok következtetni, az idők jeleit meg nem tudjátok felismerni?” (Mt 16,2–3). Shakespeare is megőrökíti e régi megfigyelést elbeszélő költeményében (1593): „Mint vörös hajnal, mely gyakorta jósol Matróznak orkánt és hajótörést, Gondot pásztornak, inséget madárnak, Zivatart a juhásznak és a nyájnak” (Venus és Adonis, Weöres S. ford.).

H. F.: Az enciklopédia általában olyan könyv, amely egy szakterületről nyújt átfogó ismereteket. Igaz ez az Önök kiadványára is? Megismerjük belőle a letűnt paraszti világot?

B. J. A.: Talán nem szerénytelenség igennel válaszolnom a kérdésre. Az egykori vidéki élet minden területét érintik a szólások, közmondások. Olvashatunk az állat- és növényvilágról, a betegségekről, a népi gyógymódról, a hiedelem- és szokásvilágról, az öltözködésről és az ünnepekről is. Az ismétlések elkerülése végett a fontosabb témákat a szócikkektől halvány kerettel elválasztott, apró tanulmányokban villantjuk fel.

H. F.: Az Enciklopédia ábécérendben tárja elénk kincsét. Azonban mutatók is vannak a kötet végén. Miért fontosak ezek?

K. G.: A mutatók csoportosítva, egy helyen tartalmazzák az egy-egy témakörbe tartozó, a kötetben szétszórt szólásokat, életbölcseket. Például az örökléssel kapcsolatosak a következők: addig ne vetkőzz le, míg aludni nem mégy!; akkor vetkezik le, ha feküdni akar; egy dénár, két dénár, néked innen semmi se jár; kutyára hagyja a nevét vagy lepedőn osztotta fel a birtokát.

B. J. A.: Az adatok elrendezésében évszázadok óta két alapvető elv uralkodik: az alfabetikus (legkorábbi példája a 30 000 szócikket tartalmazó X. századi, bizánci Szuda-enciklopédia) és a tematikus (fogalmi), amelyet gyakran alfabetikus mutató egészít ki. Ily módon az adatok könnyen előkereshetők. Az alfabetikus elrendezés nemegyszer figyelmen kívül hagyja a névelőket és egyéb „fajsúlytalan” szavakat.

H. F.: Köszönöm a beszélgetést. Végül hadd gratuláljak a szerkesztőknek az Enciklopédiából vett szólással: csutora, fűrés, kész az egész! És ha egy fa nem is erdő, de bizony ez a szemenszedett 8250 szólás, életbölcesség szellemi kincstár, igazi enciklopédiát alkot. Kívánom, hogy forgassák minél többen minél többet!